

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ НА РИНКУ ФАКТОРИНГОВИХ ПОСЛУГ

© 2014 ТРИГУБ О. В.

УДК 336.71

Тригуб О. В. Специфіка діяльності вітчизняних банків на ринку факторингових послуг

У статті проаналізовано особливості становлення та розвитку вітчизняного ринку факторингу. В результаті дослідження було встановлено, що розвиток факторингу в Україні відбувався завдяки активній участі банківських установ у даному процесі, й сьогодні вони є лідерами вітчизняного ринку факторингових послуг, маючи значні конкурентні переваги порівняно з небанківськими спеціалізованими у галузі факторингу компаніями. Було з'ясовано, що на сучасному етапі банки є не лише оферентами факторингових послуг і фінансують факторингові операції інших учасників ринку, але також беруть активну участь у створенні дочірніх факторингових компаній і є споживачами факторингових послуг. Із метою прискорення розвитку міжнародного факторингу в Україні запропоновано форми державної підтримки банків, які надають факторингові послуги вітчизняним експортерам. Рекомендовано у сучасних умовах, що характеризуються волатильністю фінансових ринків, зосередити увагу банків на факторинговому обслуговуванні тих клієнтів, з якими вони мають давні ділові стосунки, і не наражати себе на додаткові ризики, надаючи факторингові послуги великій кількості малих дебіторів. Представлено схеми співпраці банків у сфері «некласичного факторингу» з акредитованими факторинговими компаніями.

Ключові слова: фінансове посередництво, факторинг, банки, дебіторська заборгованість, проблемні активи

Рис.: 2. **Бібл.:** 17.

Тригуб Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, асистент, кафедра банківської справи, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

Email: elen.trigub@gmail.com

УДК 336.71

UDC 336.71

Тригуб Е. В. Специфика деятельности отечественных банков на рынке факторинговых услуг

В статье проанализированы особенности становления и развития отечественного рынка факторинга. В результате исследования было установлено, что развитие факторинга в Украине происходило благодаря активному участию банковских учреждений в данном процессе, и сегодня они являются лидерами отечественного рынка факторинговых услуг, имея значительные конкурентные преимущества по сравнению с небанковскими специализированными в области факторинга компаниями. Было выяснено, что на современном этапе банки являются не только оферентами факторинговых услуг и финансируют факторинговые операции других участников рынка, но также принимают активное участие в создании дочерних факторинговых компаний и являются потребителями факторинговых услуг. С целью ускорения развития международного факторинга в Украине предложены формы государственной поддержки банков, которые предоставляют факторинговые услуги отечественным экспортерам. Рекомендуется в современных условиях, характеризующихся волатильностью финансовых рынков, сосредоточить внимание банков на факторинговом обслуживании тех клиентов, с которыми они имеют давние деловые отношения, и не подвергать себя дополнительным рискам, предоставляя факторинговые услуги большому количеству малых дебиторов. Представлены схемы сотрудничества банков в сфере «неклассического факторинга» с аккредитованными факторинговыми компаниями.

Ключевые слова: финансовое посредничество, факторинг, банки, дебиторская задолженность, проблемные активы

Рис.: 2. **Библ.:** 17.

Тригуб Елена Владимировна – кандидат экономических наук, ассистент, кафедра банковского дела, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

Email: elen.trigub@gmail.com

Trygub O. V. Specific features of domestic banks activity in the factoring services market

The article analyses specific features of formation and development of the domestic factoring market. In the result of the study the article establishes that development of factoring in Ukraine took place due to active participation of banking institutions in this process and nowadays they are leaders in the domestic factoring services market due to possessing significant competitive advantages if compared with non-banking companies that specialise in factoring. The article detects that nowadays the banks are not only offerers of factoring services and finance factoring operations of other market participants, but also take an active part in establishment of factoring branches and are consumers of factoring services. In order to accelerate development of international factoring in Ukraine, the article offers such forms of state support of banks, which render factoring services to domestic exporters. The article recommends to focus banks' attention, under modern conditions that are characterised with volatility of financial markets, on factoring servicing of those clients, whom they have long business relations with, without jeopardising themselves through provision of factoring services to a big number of small debtors. The article provides schemes of banks' co-operation in the sphere of "non-classic" factoring with accredited factoring companies.

Key words: financial intermediation, factoring, banks, receivables, troubled assets

Рис.: 2. **Библ.:** 17.

Trygub Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Assistant, Department of Banking, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

Email: elen.trigub@gmail.com

Постановка проблеми. У сучасних умовах факторинг відіграє важливу роль у розвитку торговельно-економічних відносин, особливо на міжнародному рівні. Передумовою поширення факторингових операцій є розповсюдження практики збуту товарів і послуг на засадах комерційного кредитування. У такій ситуації перед про-

давцями постає дилема вибору: з одного боку, є можливість реалізувати свою продукцію потенційному покупцеві і зменшити обсяги товарних запасів, а з іншого боку, вилучити від реалізації своїх товарів і послуг вони зможуть отримати лише через деякий час. Подолати цей часовий лаг між датою відвантаження товарів і датою надходження

коштів за поставлені товари, а, отже, вирішити проблему тимчасового дефіциту обігових коштів продавцям можуть допомогти фінансові посередники, які надають факторингові послуги.

Історично так склалося, що фінансова система України є банкоцентричною. Тому вітчизняні банківські установи з метою підвищення своїх конкурентних переваг намагаються бути активними учасниками й ринку нетрадиційних банківських послуг – зокрема, ринку факторингу. При цьому останнім часом у світлі наслідків фінансово-економічної нестабільності 2008 – 2009 років діяльність банків у сфері факторингу значно урізноманітнюлася. За таких обставин дослідження напрямів діяльності банків на ринку факторингових послуг є актуальним і потребує додаткової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблеми функціонування вітчизняного ринку факторингових послуг на сучасному етапі та визначення місця й ролі банків у цьому процесі є малодослідженими. Разом із тим, суттєвий вклад у розробку теоретичних і методологічних засад діяльності факторингових компаній внесли роботи Т. Андрейківа, Н. Внукової, О. Вовчак, С. Науменкової, С. Міщенко, О. Пальчука, Г. Шпаргало. Серед зарубіжних вчених дослідженням теоретичних основ надання факторингових послуг займаються М. Кисельова, М. Никонорова, А. Солдатова, М. Хромов та інші.

Так, О. Пальчук розглядає особливості здійснення факторингу на ринку фінансових послуг України [1]. С. Науменкова та С. Міщенко систематизували організаційні основи надання класичних факторингових послуг відповідно до міжнародних стандартів [2, с. 132–152]. Н. Внукова, Н. Опешко та С. Колодізева дослідили напрями удосконалення практики надання факторингових послуг банками за логістичним підходом [3]. При цьому практично залишилися поза увагою вітчизняних вчених і потребують окремого дослідження особливості діяльності банків не лише у якості надавачів (оферентів), але як і споживачів факторингових послуг у сучасних умовах в Україні.

Отже, **метою** написання даної статті є з'ясування особливостей становлення та розвитку факторингу в Україні, уточнення ролі банків у цьому процесі, а також визначення напрямів діяльності вітчизняних банків на ринку факторингових послуг у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до розгляду вітчизняної практики факторингової діяльності, необхідно уточнити сутність поняття «факторинг» і його особливості відповідно до норм міжнародного та вітчизняного права. Адаже саме процес становлення нормативно-правового забезпечення окремого виду фінансових відносин може, певним чином, пояснити вектор їх розвитку.

У світовій практиці поняття факторинг прийнято розглядати у відповідності із положеннями Конвенції про міжнародний факторинг, прийнятої ще у 1988 році Міжнародним інститутом уніфікації приватного права [4]. Так, згідно із цим документом, факторинг – це процес перепоступки факторинговій компанії неоплачених боргових вимог (у вигляді рахунків-фактур) у поєднанні з елементами фінансового, бухгалтерського, інформаційного, збутового, страхового, юридичного та іншого обслуговування поста-

чальника. Отже, відповідно до норм міжнародного права, факторинг являє собою комплексну послугу, яка, з одного боку, передбачає фінансування дебіторської заборгованості клієнта – постачальника (виробника, продавця) певних товарів чи послуг, а, з іншого боку, – надання факторинговою компанією своєму клієнту додаткових супутніх послуг, пов'язаних із фінансовим консалтингом, оптимізацією його збутової діяльності, ефективним управлінням портфелем дебіторської заборгованості тощо.

У свою чергу, в Україні тривалий час факторингові відносини регламентувалися лише окремими положеннями Цивільного кодексу (глава 73, ст. 1077–1086) та Господарського кодексу України (ст. 350) [5; 6]. Так, згідно з даними нормативно-правовими актами факторинг визначається як кредитна операція під заставу документів, які засвідчують право грошової вимоги продавця до покупця за відвантаженими товарами або наданими послугами.

Таким чином, у процесі факторингового обслуговування постачальник фактично передає свій статус кредитора третій стороні – факторинговій компанії, якій у майбутньому покупець повинен буде сплатити свій борг перед постачальником. По суті факторинг – це трансформація кредитних зобов'язань покупця перед продавцем у його кредитні зобов'язання перед фінансовою установою, що надає факторингові послуги. При цьому ніяких додаткових супутніх послуг при здійсненні факторингового обслуговування у Господарському та Цивільному кодексах не передбачено.

Такий підхід до трактування поняття факторинг нормами вітчизняного права великою мірою обумовлений специфікою становлення та розвитку практики факторингового обслуговування в Україні після набуття нею незалежності. Так, про можливість надання факторингових послуг вітчизняні фінансові установи дізналися ще за часів СРСР. У колишньому Радянському Союзі у якості експерименту факторингові операції вперше були проведені у 1988 році у м. Ленінград на базі місцевої філії Промбудбанку [2, с. 133]. А згодом набула поширення практика відкриття саме у банках спеціалізованих факторингових відділів.

Однак факторингові послуги, які надавалися радянськими банками, за своїм змістом відрізнялися від класичного факторингу, розповсюдженого в той час у країнах із ринковою економікою. Так, для «факторингу по-радянськи» характерним було відступлення та викуп права вимоги лише за простроченою дебіторською заборгованістю. Угоди укладалися як із постачальником, так і з покупцем (так звані «реверсивний факторинг»), причому першою гарантували платежі через кредитування покупця. Крім того, при здійсненні факторингового фінансування радянські банки не пропонували своїм клієнтам комплексу супутніх консалтингових послуг, які є характерною ознакою сучасного класичного факторингового обслуговування.

У незалежній Україні першою банківською установою, яка почала надавати послуги факторингу, був банк «Інко». Із 1992 року цей банк надавав факторингові послуги АТ «Атек», яке займалося виробництвом екскаваторів, та заводу штучних шкір «Вулкан». Важливість і складність розвитку ринку факторингових послуг у той час була обумовлена труднощами переходу від адміністративно-

командної до ринкової системи господарювання, відсутністю стабільної національної грошової одиниці, а також швидким поширенням кризи неплатежів у країні.

Слід зазначити, що велика заслуга у стимулюванні розвитку такого нетрадиційного для банківського сектору виду послуг як факторинг належить Національному банку України. Зокрема, у квітні 1992 року НБУ було прийнято Методичні рекомендації № 2 про надання комерційними банками факторингових послуг. Цей документ регламентував механізм кредитування НБУ банків другого рівня на строк до 3 місяців та під 10% річних для проведення ними у подальшому факторингових операцій [7]. Таке рішення центрального регулятора системи грошового обігу зумовлювалося, у першу чергу, платіжною кризою, як у системі внутрішньодержавних, так і міждержавних розрахунків.

У 1993 – 1994 рр. Міністерство зовнішніх економічних зв'язків України разом із DG Diskontbank GmbH – досвідченим німецьким банком у галузі міжнародного факторингу – розробили спільну програму по розвитку факторингу в Україні. Однак в силу складної економічної ситуації в країні, розгортання гіперінфляції, нестабільності валютного курсу купону-карбованця, а також значного рівня недовіри у діловому середовищі, популярності послуга факторингу у той час не набула.

Новий етап у становленні ринку факторингових послуг розпочинається наприкінці 90-х рр., коли послуги факторингу почав активно просувати серед своїх клієнтів АБ «Укрсоцбанк», подаючи їх як альтернативу звичайному банківському кредитуванню. Із кінця 2002 року активно освоювати ринок факторингових послуг почав і АКБ «ТАС-Комерцбанк». Однак на той час найбільшими проблемами для вітчизняних банків, які надавали факторингові послуги, були наступні: низький рівень обізнаності потенційних клієнтів із технологією факторингу, відсутність належної нормативно-правової бази, що регламентувала б ці відносини й чітко визначала права та обов'язки сторін угод факторингу, а також відсутність належної теоретичної та практичної підготовки у фахівців, які займалися факторинговим обслуговуванням.

Знаковою подією для становлення й розвитку вітчизняного ринку факторингових послуг стало заснування у 2004 році універсального комерційного банку «Українська фінансова група» (або «УФГ»). Одразу після свого створення даний банк позиціонував себе на ринку як факторинговий банк.

Із проведеного вище аналізу стає зрозумілим, що в силу історичних особливостей розвитку економіки нашої країни наприкінці ХХ ст. саме банки були першими фінансовими установами, які почали надавати факторингові послуги та просувати ідею факторингового обслуговування для вітчизняних підприємств. Специфіка основної діяльності банків, а саме надання послуг із розрахунково-касового обслуговування підприємств різних галузей економіки, сприяла встановленню тісних зв'язки з усіма контрагентами угод торгових поставок на умовах відстрочки платежу, а також забезпечувала в подальшому легкий доступ банків до рахунків цих підприємств та уможливлювала постійний контроль за рухом коштів по ним.

Новий етап розвитку ринку факторингових послуг в Україні розпочинається з 2004 року, коли вітчизняні

банки починають поступово виходити на світовий ринок факторингу. Саме у 2004 році ПАТ «Укрсоцбанк» – на той час лідер вітчизняного ринку факторингових послуг – набув членства у відомій міжнародній асоціації факторингових компаній FCI (повністю англ. Factors Chain International). У 2005 році партнерами іншої міжнародної факторингової асоціації – IFG (*International Factors Group*) – стали ще три вітчизняних банки, а саме: ПАТ «Укресімбанк», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» та АКБ «ТАС-Комерцбанк» [8]. Такі дії вітчизняних банків були обумовлені бажанням розширити свої ділові контакти на міжнародному ринку факторингу, перейняти досвід ділових партнерів із інших країн світу, де факторинговий бізнес має давні традиції та високий рівень розвитку. У кінцевому підсумку, вступ до міжнародних факторингових асоціацій мав на меті збільшення обсягів факторингового обслуговування вітчизняних експортерів.

Важливим кроком у напрямку розбудови вітчизняного ринку факторингових послуг стало приєднання України у 2006 році до Конвенції УНДРУА про міжнародний факторинг [9]. Ця подія фактично ознаменувала початок запровадження в нашій країні міжнародних стандартів факторингового обслуговування.

До кризи 2008 року обсяги факторингових операцій в Україні постійно зростали і за підсумками 2007 року становили 0,89 млн євро або 1,07% національного ВВП [10]. У цей час серед вітчизняних банків активними учасниками ринку факторингових послуг були ПАТ «Укрсоцбанк», АБ «Укресімбанк», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ТОВ КБ «УФГ», ВАТ Банк «Біг Енергія» та ПАТ «Сведбанк» (правонаступник АКБ «ТАС-Комерцбанк» з грудня 2007 року). Зокрема, ВАТ Банк «Біг Енергія», будучи єдиним серед вітчизняних банків членом Східноєвропейської факторингової асоціації, надавав послуги факторингу вітчизняним експортерам, які орієнтувалися на збут своїх товарів на ринках країн США.

Однак фінансово-економічна нестабільність 2008 – 2009 років внесла свої корективи у розвиток ринку факторингових послуг в Україні. На початковому етапі розгортання кризи спостерігалось, навпаки, збільшення факторингових операцій, що характеризувалося зростанням обсягів факторингового фінансування та паралельним скороченням строків договорів факторингу. Така зацікавленість факторингом серед вітчизняних підприємств, в основному, була обумовлена різким скороченням обсягів банківського кредитування в Україні.

Так, за підсумками 2008 року обсяги факторингу в Україні у порівнянні з аналогічним періодом 2007 року зросли практично у 1,5 рази (або на 47,6%) і становили 1,314 млн євро (рис. 1).

Однак у 2009 році на вітчизняному ринку фінансових послуг спостерігалось значне падіння обсягів факторингових операцій – у 2,5 рази (або на 60%), що, головним чином, було обумовлено погіршенням платіжної дисципліни в країні та призвело до накопичення вітчизняними факторами за попередній рік значної кількості проблемних боргів.

У вересні 2010 року фінансовим установам, які здійснювали факторингове обслуговування, на законодавчому рівні було дозволено надавати послуги з пов'язаного з цим ведення обліку грошових вимог, надання поруки за вико-

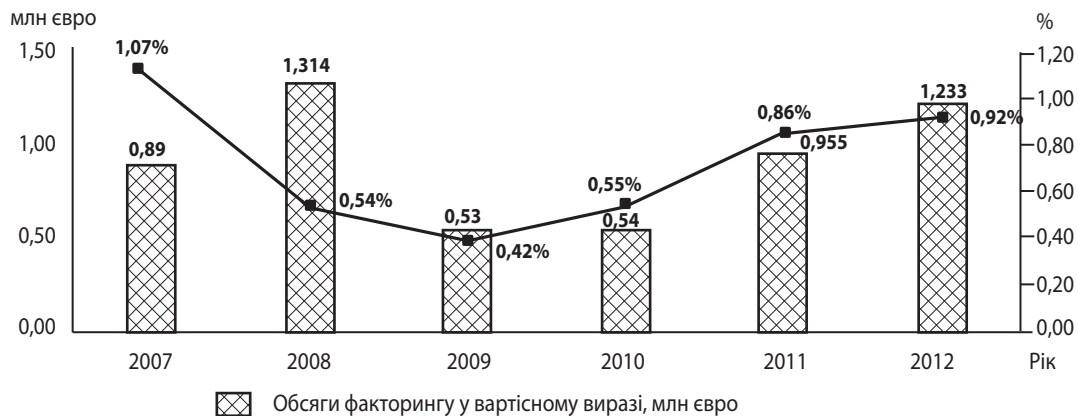

Рис. 1. Розвиток факторингу в Україні в 2007 – 2012 рр.*

Джерело: складено автором на основі [10]

нання боржником свого зобов'язання за грошовими вимогами постачальників товарів (послуг) та пред'явлення до сплати грошових вимог від імені постачальників товарів (послуг) або від свого імені, а також інші послуги, спрямовані на одержання коштів від боржника [11, ст. 5]. Фактично це означало остаточне доведення у національному законодавстві визначення факторингової послуги до міжнародних стандартів.

Останні зміни у законодавчій базі, що регулює факторингові відносини в Україні, відбулися у лютому 2011 року і безпосередньо стосувалися діяльності банків на ринку факторингових послуг. Так, згідно зі статтями 47 та 49 нової редакції Закону України «Про банки та банківську діяльність» факторинг визначено як різновид кредитних операцій банків, які відносяться до третьої групи банківських послуг [12]. Тому право на здійснення факторингу банківські установи набувають одразу після отримання ліцензії, яку кожен банк повинен в обов'язковому порядку оформити на протязі першого року своєї діяльності.

З огляду на це, сьогодні потенційними учасниками ринку факторингових послуг України можуть бути 180 банків, які мають банківську ліцензію. На практиці ж факторингом в Україні можуть собі дозволити займатися в основному великі банки, і то не всі. Так, за результатами дослідження, проведеного у жовтні 2013 року компанією «Простобанк Консалтинг» [13], із 25 найбільших банків України послуги факторингу сьогодні надають такі вітчизняні банки: Райффайзен Банк Аваль, УкрСиббанк, Укрсоцбанк, ПУМБ, Альфа-Банк, ОТП Банк, Фінанси і Кредит, Південний, ПриватБанк, Укрексимбанк, VAB Банк, Креді Агріколь Банк.

Водночас слід зазначити, що ряд банків, які активно займалися факторингом до 2009 року, після кризи значно поступилися своїми позиціями на вітчизняному ринку факторингових послуг або збанкрутували. Зокрема, за даними НБУ, з 2010 року знаходяться у стані ліквідації ВАТ Банк «Біг Енергія» та ТОВ КБ «Українська фінансова група». А ПАТ «Сведбанк», який із травня 2013 року перейменовано в ПАТ «Омега банк», після кризи взагалі відмовився від даного напрямку діяльності та вибув із числа партнерів міжнародної факторингової асоціації IFG.

Поряд із банківськими установами надавати факторингові послуги в Україні також мають право 193 небанків-

ські фінансові установи, які отримали на це спеціальний дозвіл Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Разом із тим, незважаючи на таку велику кількість фінансових установ, які можуть здійснювати факторингові операції, поки що вітчизняний ринок факторингових послуг можна охарактеризувати як такий, що знаходиться ще на етапі становлення. Так, у 2012 році питома вага факторингу у національному ВВП становила лише 0,92%, що навіть на 0,15 п.п. менше, ніж до кризи 2008 року. За підсумками 2012 року це практично один із найнижчих показників серед країн Центральної та Східної Європи. Натомість, у Естонії питома вага факторингу у ВВП складала 11,57%, у Литві – 7,79%, у Польщі – 6,63%, у Чехії – 3,5%, в Угорщині – 2,78%, у Росії – 2,3% [10]. Отже, щоб корисний ефект факторингу став відчутним для економіки нашої країни, необхідно активізувати діяльність всіх установ, які мають дозвіл на надання таких послуг, створити на державному рівні сприятливі умови для розвитку такого виду бізнесу.

Проводячи аналіз особливостей діяльності вітчизняних банків на ринку факторингових послуг на сучасному етапі, на нашу думку, доречним буде виділити такі три можливі форми їх участі:

- у якості установ, які надають факторингові послуги (оференти);
- у якості установ, які фінансують небанківські факторингові компанії для здійснення останніми факторингових операцій;
- у якості споживачів факторингових послуг.

У той же час, серед вітчизняних банків, які займаються факторингом, можна виділити дві групи установ: такі, що здійснюють свою діяльність виключно на ринку внутрішнього факторингу; і такі, що, окрім послуг із внутрішнього факторингу, також надають послуги з факторингового обслуговування експортерів та імпортерів. При цьому, внутрішній факторинг практикує більша кількість банків, що обумовлюється більшим попитом з боку споживачів і меншою складністю проведення таких операцій.

У цілому ж слід зазначити, що сьогодні на вітчизняному ринку факторингових послуг спостерігається загострення конкурентної боротьби між факторинговими компаніями та банківськими установами, які активно розвивають даний вид бізнесу. Свідченням цьому є тенденція до

значного збільшення кількості укладених факторингових угод за одночасного зниження їх вартості. Так, за інформацією Нацкомфінпослуг за 9 місяців 2013 року порівняно з аналогічним періодом 2012 року в Україні відбулося зменшення на 33,8 % (або на 2 458,9 млн грн) операцій факторингу у вартісному вираженні, у той час, як кількість укладених договорів зросла у 3,3 рази (або на 49 475 од.) [14, с. 4–7]. Напруження викликано також і тим, що на відміну від попередніх років, коли банки, переважним чином, здійснювали факторингове обслуговування підприємств великого і середнього бізнесу, останнім часом банківські установи почали активно співпрацювати з малим бізнесом.

Серйозною проблемою для факторингових компаній у конкурентній боротьбі із банками є мінімізація вартості фінансового забезпечення факторингових операцій. На протязі останніх років спостерігається чітка тенденція до поступового зростання ролі банківських кредитів у ресурсній базі небанківських факторингових установ. Так, за результатами 9 місяців 2013 року у порівнянні з аналогічним періодом 2012 року питома вага банківських кредитів збільшилася на 29,8 п.п. (з 15,8 % станом на 30.09.2012 року до 45,6 % станом на 30.09.2013 року), у той час як частка власних коштів зменшилася на 18,3 п.п. (з 66,0% до 47,7 % відповідно) [14, с. 4–7].

З огляду на це, на відміну від звичайних факторингових компаній, значною перевагою банків є вільний доступ до дешевих кредитних ресурсів та можливість надання клієнтам гібридних послуг беззаставного фінансування, в яких можуть бути поєднані операції факторингу з іншими банківськими послугами.

За таких обставин, щоб якимось чином зацікавити клієнтів, небанківські фінансові установи, які надають послуги факторингу, змушені свідомо знижувати вартість факторингового обслуговування та забезпечувати, у порівнянні з банками, більшу гнучкість й оперативність у прийнятті рішень. Звичайно, така політика може негативно позначитися на фінансових результатах діяльності факторингових компаній. Свідченням цього є те, що сучасний ринок небанківських факторингових послуг є достатньо концентрованим. Так, станом на 30.09.2013 р. на першу десятку факторингових компаній припадало 71,0 % від загального обсягу факторингу. А питома вага 3-х провідних компаній складала 31,4 % від загального обсягу факторингу [14, с. 4–7]. Така статистика засвідчує, що для решти 183 компаній діяльність на вітчизняному ринку факторингових послуг сьогодні є нерентабельною. У більш вигідній ситуації, як правило, знаходяться ті факторингові компанії, які входять разом із банками до однієї фінансової групи, або є їхніми дочірніми установами і, відповідно, мають кращий доступ до кредитних ресурсів своїх банків-партнерів.

На практиці фактична ціна факторингової послуги складається із двох частин: номінальної річної відсоткової ставки за факторингове фінансування (рис. 2) та різноманітних комісій за факторингове обслуговування. Серед таких комісій можуть бути присутні наступні: комісія за управління (коливається в межах 0,2–2 % від суми ліміту), комісія за встановлення факторингового ліміту (0,1–2% від розміру ліміту), комісія за обслуговування (0,1–0,9% від суми надходжень), комісія за обробку документів (0,1–0,5% від суми накладної) [13].

Рис. 2. Диференціація номінальної ставки по факторингу в Україні*

Джерело: складено автором на основі [13]

Щодо особливостей діяльності вітчизняних банків на ринку міжнародного факторингу, то тут ситуація виглядає таким чином. Як правило, основним джерелом ризиків у зовнішній торгівлі є відсутність повної інформації в експортера щодо надійності покупців із інших країн. Особливо ця проблема є актуальною для вітчизняних приватних підприємств, які займаються міжнародною торгівлею, в силу існування протягом тривалого часу державної монополії на експорт вітчизняних товарів. За таких умов участь третьої сторони – фінансової установи, яка надає факторингові послуги, могла б сприяти, з одного боку, налагодженню ділових стосунків між торговими партнерами, а з іншого боку, стимулювала б розвиток експортоорієнтованих галузей національної економіки.

За даними IFG, у 2012 році в Україні внутрішній факторинг становив 1,226 млн євро, у той час як міжнародний факторинг – лише 0,007 млн євро [10]. При цьому основним стримуючим фактором для участі вітчизняних банків у міжнародному факторингу є відсутність значних обсягів експорту вітчизняної продукції, товарів і послуг.

Досвід розвитку факторингу у зарубіжних країнах засвідчує, що велику роль у просуванні практики зовнішнього факторингу має набуття факторами членства в регіональних або світових об'єднаннях фінансових установ, які надають послуги з міжнародного факторингу. Більшість таких об'єднань були створені ще наприкінці 50-х – на початку 60-х років XX ст. Вступаючи до такої організації, кожен її учасник отримує право доступу до спільної інфор-

маційної бази даних, а також має можливість перейняти досвід більш досвідчених колег із інших країн, де практика факторингового обслуговування має давні традиції.

Так, сьогодні у світі велику роль у розвитку глобальної мережі факторингових компаній та поширенні єдиних стандартів факторингового обслуговування відіграють наступні міжнародні асоціації:

FCI (*Factors Chain International*) – розташована у м. Амстердам, Нідерланди. Членами цієї організації є 275 фінансових установ із 75 країн світу, послуги яких у сукупності складають 80% світового ринку факторингу.

IFG (*International Factors Group*) – знаходиться у м. Брюссель, Бельгія. Її членами є 150 фінансових установ із 60 країн світу (у т. ч. 36 учасників із 15 країн Центральної та Східної Європи, або 25% від загальної кількості учасників).

Дані організації надають підтримку своїм членам через реалізацію двофакторної моделі факторингу (англ. Two-Factor System), зводячи разом факторингові компанії з різних країн світу. Крім того, IFG була запроваджена унікальна електронна система передачі інформації між фінансовими установами, які надають факторингові послуги – IFExchange. За допомогою цієї системи члени IFG мають можливість швидко оцінити кредитоспроможність дебіторів по всьому світу, визначити оптимальний рівень кредитних лімітів, провести моніторинг стану поставки та платіжної дисципліни покупців. А, отже, доступ до цієї системи значно спрощує та підвищує ефективність проведення міжнародних факторингових операцій у сучасних умовах.

На сьогоднішній день лише незначна кількість вітчизняних факторів є членами таких асоціацій [8]:

- Дійсними членами FCI є ПАТ «Укрсоцбанк» та ТОВ «Арма Факторинг».
- Дійсними членами IFG є АТ «Укрексімбанк», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», AV Group та ТОВ «Факторинг Фінанс».

Таким чином, серед 180 вітчизняних банків лише 3 банківські установи – ПАТ «Укрсоцбанк», АТ «Укрексімбанк» та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» – заявили про серйозність своїх намірів щодо діяльності на світовому ринку факторингових послуг і є лідерами вітчизняного ринку факторингових послуг. Зокрема, у 2012 році АТ «Укрексімбанк» викупив рекордний за всю історію надання вітчизняними банками послуг факторингу обсяг придбаних прав грошової вимоги – у розмірі 3,0 млрд грн. Водночас при загальному збільшенні обсягів викупленої дебіторської заборгованості, даному банку також вдалося збільшити і середній розмір однієї придбаної угоди – з 55,5 тис. грн у 2011 році до 66,3 тис. грн у 2012 році. У 2012 році даний банк успішно здійснював операції і на ринку міжнародного факторингу. Так, встановлені ліміти на банки-партнери станом на 31.12.2012 року складали 80 млн грн [15, с. 38].

При цьому слід зазначити, що такий активний розвиток та провідні позиції АТ «Укрексімбанк» на вітчизняному ринку факторингу зумовлені не лише високим рівнем професіоналізму його персоналу, суттєвим досвідом у галузі торговельного фінансування, членством у відомій міжнародній факторинговій асоціації, а й співпрацею даного банку із 2007 року з Європейським банком реконструкції та розвитку за Програмою сприяння торгівлі.

Розмір кредитної лінії за цією Програмою для АТ «Укрексімбанк» неодноразово збільшувався. Востаннє обсяги фінансування було збільшено у серпні 2013 року до 30 млн дол. США, а до цього – у грудні 2012 року до 170 млн дол. США [16]. У рамках Програми ЄБРР передбачено фінансування експортно-імпорتنних операцій клієнтів АТ «Укрексімбанк», а також видача гарантій ЄБРР для підтримки зобов'язань банку у рамках інструментів торгового фінансування. У 2008 році за Програмою сприяння торгівлі було підписано додаткову угоду з ЄБРР, що передбачає фінансування також факторингових операцій клієнтів АТ «Укрексімбанк».

На нашу думку, з метою пришвидшення розвитку міжнародного факторингу в Україні слід запровадити форми державної підтримки банків, які надають факторингові послуги вітчизняним експортерам. Серед них доречним буде виділити наступні: державні гарантії по зобов'язанням підприємств стратегічно важливих галузей економіки (особливо якщо їх власником є держава); пільговий режим оподаткування «експортних» факторингових операцій; надання НБУ пільгових кредитів державним банкам-факторам та забезпечення контролю за цільовим використанням коштів. Також важливе значення матиме створення інформаційної бази по факторинговим операціям і надання доступу до неї лише учасникам національної факторингової асоціації.

Аналізуючи діяльність вітчизняних банків на ринку факторингових послуг на сучасному етапі, не можна залишити поза увагою той факт, що банківські установи також можуть бути і споживачами цих послуг. Значною мірою попит банків на факторингові послуги обумовлений необхідністю вирішення питання перевантаження банківських балансів проблемними активами.

Як зазначають експерти міжнародного рейтингового агентства Fitch Ratings, із часів кризи 2008 – 2009 років вітчизняні банки показали незначний прогрес у скороченні обсягів проблемної заборгованості. На їх думку, загальний обсяг проблемних кредитів у середньому становить 45-50% суми кредитів на балансах банків, з яких 25% по суті є «непрацюючими» активами, а решта – 25-30% «потенційно проблемні» кредити [17]. При цьому останні, переважним чином, були реструктуризовані на умовах значної розстрочки платежів, тому достовірність їх повернення в майбутньому також є сумнівною.

З огляду на це в останні роки популярною стає практика заснування банками дочірніх факторингових компаній, основною метою діяльності яких є саме стягнення простроченої заборгованості з клієнтів асоційованих банків. Окрім здійснення операцій по стягненню боргів, такі факторингові компанії надають асоційованим банкам і ряд супутніх юридичних послуг, а саме: представництво у судах, участь у виконавчому провадженні та робота з судовими виконавцями, комплексне правове обслуговування тощо. У свою чергу, передавши проблемні активи своїм факторам-партнерам, банки виконують агентські функції по веденню кредитних рахунків боржників.

Зокрема, для обслуговування проблемної заборгованості ПАТ «ОТП Банк» у жовтні 2009 року з ініціативи ЗАТ «ОТП Факторинг» (Угорщина) було створено ТОВ «ОТП Факторинг Україна». У 2011 році ПАТ «УкрСиббанк» ство-

рив ТОВ «Кей-Коллект»; а польська фінансова група РКО ВР – відкрила ТОВ «Фінансові інвестиції» для надання факторингових послуг ПАТ «Кредобанк», власником істотної участі в якому є РКО Bank Polski SA. Основним напрямом роботи таких факторингових компаній є надання фактично «колекторських послуг» – збір проблемних боргів банків-партнерів.

За таких обставин можливі такі схеми «некласичного» факторингового обслуговування банків акредитованими факторинговими компаніями:

1-ша схема. Корпоративні позичальники, які не спроможні самостійно погасити свою кредитну заборгованість перед банком, але готові компенсувати збитки за рахунок реалізації заставного майна, звертаються за допомогою до факторингових компаній. Фактор пропонує банкам-кредиторам викупити їх борги з дисконтом. У цій ситуації ціна боргу залежить від вартості заставного майна та витрат, пов'язаних із проведенням процедури примусового стягнення на предмет застави.

2-га схема. До факторингових компаній звертаються потенційні інвестори, які бажають купити майно, що знаходиться під заставою у банках. Фактор пропонує банкам продати борг, забезпечений заставою, із дисконтом. Одночасно факторингова компанія також домовляється з позичальником про добровільний продаж предмета застави в обмін на часткову компенсацію боргового зобов'язання.

Таким чином, використання факторингу для реструктуризації проблемної заборгованості банків сприяє скороченню її обсягів в банківських балансах, зменшує потребу у надлишковому відволіканні коштів у резерви та дозволяє забезпечити професійне обслуговування акредитованими факторинговими компаніями придбаних у банків проблемних активів.

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, слід зазначити, що становлення та розвиток ринку факторингових послуг в Україні відбувався завдяки активній участі банківських установ у даному процесі. І сьогодні, не зважаючи на значну кількість зареєстрованих в Україні небанківських факторингових установ, саме банки є безперечними лідерами вітчизняного ринку факторингу. Цьому сприяє наявність у банків ряду конкурентних переваг, а саме: полегшений доступ до джерел фінансування факторингових операцій, більш тісний зв'язок із учасниками факторингових угод (як із постачальниками, так і з дебіторами), вищий рівень професіоналізму персоналу, більш ефективний підхід до управління ризиками факторингових операцій, можливість надання комплексних або супутніх послуг своїм клієнтам.

У ході проведеного дослідження було з'ясовано, що після фінансово-економічної нестабільності 2008 – 2009 років діяльність банків на вітчизняному ринку факторингових послуг стала більш різноманітною. Сьогодні вони є не лише оферентами факторингових послуг, фінансують факторингові операції інших учасників ринку, але також приймають активну участь у створенні дочірніх факторингових компаній та є споживачами факторингових послуг.

З метою пришвидшення розвитку міжнародного факторингу в Україні запропоновано форми державної підтримки банків, які надають факторингові послуги вітчизняним експортерам. Рекомендовано у сучасних умовах, що

характеризуються волатильністю фінансових ринків, зосередити увагу банків на факторинговому обслуговуванні тих клієнтів, з якими вони мають давні ділові стосунки, і не наражати себе на додаткові ризики, надаючи факторингові послуги великій кількості малих дебіторів. Представлено схеми співпраці банків у сфері «некласичного факторингу» із акредитованими факторинговими компаніями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пальчук О. І. Факторинг на ринку фінансових послуг: монографія / О. І. Пальчук. – К.: [б. в.], 2011. – 163 с.
2. Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К.: Знання, 2010. – 532 с.
3. Внукова Н. М. Удосконалення організації факторингу в банку за логістичним підходом / Н. М. Внукова, Н. С. Опешко, С. О. Колодізева // Фінанси України. – 2012. – № 5. – С. 68–77.
4. Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг (Оттава, 28 травня 1988 р.) [Електронний ресурс]: Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_210
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV [Електронний ресурс]: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV [Електронний ресурс]: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
7. Щодо методичних рекомендацій по наданню послуг підприємствам та організаціям через факторинг: Лист НБУ від 04.05.1992 р. №12001/200 [Електронний ресурс]: Законодавство України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_200500-92
8. Members of IFG and FCI [Електронний ресурс]: Офіційні сайти IFG та FCI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifgroup.com>; <http://www.fci.nl>.
9. Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг: Закон України від 11.01.2006 р. №3302-IV [Електронний ресурс]: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3302-15>
10. Global Industry Activity Reports of 2008 – 2012 [Електронний ресурс]: Офіційний сайт IFG. – Режим доступу: <http://www.ifgroup.com/wp-content/uploads/2013/07/GIAR-2012-Public-1.pdf>
11. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. №2664-III [Електронний ресурс]: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
12. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. №2121-III [Електронний ресурс]: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
13. Аналитическая записка об условиях лизингового и факторингового обслуживания юридических лиц в крупнейших банках Украины. – К.: Простобанк Консалтинг, 2013. – 26 с.
14. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб-лізингодавців за 9 місяців 2013 року [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Нацкомфінпослуг. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/OgclidRinkiv/FK/FK_9_2013%20all-1.pdf
15. Річний звіт АТ «Укресімбанк» за 2012 рік. – К.: АТ «Укресімбанк», 2013. – 74 с.

16. ЄБРР збільшив Укрексімбанку ліміт для фінансування факторингу [Електронний ресурс]: Офіційний сайт АТ «Укрексімбанк». – Режим доступу: <http://www.eximb.com/ukr/about/press/2013/08/20/777/>

17. Fitch: Частка проблемних кредитів у портфелях банків України [Електронний ресурс]: Офіційний сайт УНІАН. – Режим доступу: http://economics.unian.net/ukr/publist_36.html

REFERENCES

Analiticheskaia zapiska ob usloviakh lizingovogo i faktoringovogo obsluzhivaniia iuridicheskikh lits v krupneyshikh bankakh Ukrainy [Analytical note on the terms of the leasing and factoring services entities in the largest banks in Ukraine]. Kyiv: Prostobank Konsalting, 2013.

"Fitch: Chastka problemnykh kreditiv u portfeliakh bankiv Ukrainy" [Fitch: Non-performing loans in the portfolios of banks in Ukraine]. Ofitsiyniy sait UNIAN. http://economics.unian.net/ukr/publist_36.html

"Global Industry Activity Reports of 2008-2012". Ofitsiyniy sait IFG. <http://www.ifgroup.com/wp-content/uploads/2013/07/GIAR-2012-Public-1.pdf>

"Konventsiiia UNIDRUA pro mizhnarodnyi faktorynh (Ottava, 28 travnia 1988 r.)" [UNIDROIT Convention on International Factoring (Ottawa, 28 May 1988)]. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_210

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

[Legal Act of Ukraine] (1992). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_200500-92

[Legal Act of Ukraine] (2006). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3302-15>

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

[Legal Act of Ukraine] (2000). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

"Members of IFG and FCI". Ofitsiyniy sait IFG ta FCI. <http://www.ifgroup.com>; <http://www.fci.nl>

Naumenkova, S. V., and Mishchenko, S. V. *Rynok finansovykh posluh* [Financial services market]. Kyiv: Znannia, 2010.

Palchuk, O. I. *Faktorynh na rynku finansovykh posluh* [Factoring in financial services]. Kyiv, 2011.

"Pidsumky diialnosti finansovykh kompanii, lombardiv ta iurydychnykh osib-lizynhodavtsiv za 9 misiatsiv 2013 roku" [Results of financial companies, pawnshops and legal entities Leasing for 9 months of 2013]. Ofitsiyniy sait Natskomfinposluh. http://nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/FK_9_2013%20all-1.pdf

Richnyi zvit AT «Ukreksimbank» za 2012 rik [Annual Report of JSC "Ukreksimbank" in 2012]. Kyiv: Ukreksimbank, 2013.

Vnukova, N. M., Opeshko, N. S., and Kolodzieva, S. O. "Udoskonalennia orhanizatsii faktorynhu v banku za lohistrychnym pidkodom" [Improvement of factoring in the bank for a logistics approach]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2012): 68-77.

"YeBRR zbilshyv Ukreksimbanku limit dlia finansuvannia faktorynhu" [EBRD increased Ukreksimbanka limit to finance factoring]. Ofitsiyniy sait AT «Ukreksimbank». <http://www.eximb.com/ukr/about/press/2013/08/20/777/>